

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

В. Яроцький, доцент НЮА України

Деякі аспекти дослідження механізму цивільно-правового регулювання: сфера випуску та обігу цінних паперів

Визначення функціонального призначення цінних паперів у механізмі цивільно-правового регулювання відносин у сфері їх випуску та обігу є важливою теоретичною проблемою, вирішення окремих аспектів якої має і практичне значення. Її розгляд передбачає використання як теоретичного підґрунтя деяких визначальних базових категорій, що мають міжгалузеве значення. Зокрема, дослідження цього механізму неможливе без попереднього розгляду основних поглядів на таку важливу категорію, як «правове регулювання». Це дослідження здійснюється протягом тривалого часу, що обумовлює достатньо високий рівень пов'язаних з її аналізом наукових доробок. Категорія «механізм правового регулювання», як і категорія «механізм цивільно-правового регулювання», котра визначає його галузеві особливості у приватноправовій сфері, малодосліджені. Особливості призначення цінних паперів у механізмі цивільно-правового регулювання відносин у сфері їх випуску та обігу предметом цивілістичних досліджень ще не були, що зумовлює необхідність визначення і вирішення основних теоретичних та практичних проблем, котрі виникають у цій сфері. Однією з невирішених частин цієї загальної проблеми є методологічні і гносеологічні аспекти дослідження проблем функціонування цінних паперів у механізмі цивільно-правового регулювання відносин у сфері їх випуску та обігу. Мета даної статті — визначення специфіки механізму цивільно-правового регулювання відносин у сфері випуску та обігу цінних паперів, а також особливостей основних елементів, які забезпечують його результативну дію.

Правове регулювання як вихідна, базова категорія, що дозволяє виявити особливості впливу права на регламентовані ним

суспільні відносини, розглядається неоднозначно. Воно визнається як «встановлення правових норм і підпорядкування останнім відповідних суспільних відносин шляхом спрямування поведінки їх учасників»¹, «усі форми впливу права на свідомість і поведінку людей»². У більш пізніх за часом дослідженнях правове регулювання розглядається як «результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини спеціальної системи власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації і застосування)»³, «застосування норм права, інших юридичних засобів для впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування і прогресивного розвитку, а також впливу на поведінку людей»⁴, «цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів»⁵. Правове регулювання розглядається в теорії права і як різновид управлінського процесу⁶.

З огляду на наведені визначення, у найбільш загальному вигляді правове регулювання можна охарактеризувати як результативний вплив на суспільні відносини цілісної системи правових засобів, що забезпечують упорядкованість фактичної поведінки їх учасників. Загальновідомо, що правове регулювання охоплює регламентаційним впливом не всі суспільні відносини; а тільки ті з них, що об'єктивно потребують упорядкування. Відокремлені групи суспільних відносин, що потребують нормативного упорядкування, визначають предмет правового регулювання кожної із галузей права взагалі і цивільного права зокрема. Предмет правового регулювання становлять суспільні відносини, що за своєю природою можуть піддаватися нормативно-організаційному впливу і у

¹ Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. – М., 1961. – С. 28–29.

² Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. – М., 1973. – С. 10.

³ Комаров С. А. Общая теория государства и права в схемах и определениях. – М., 1996. – С. 9.

⁴ Енгибарян Р. В., Краснов Ю. К. Теория государства и права. – М., 1999. – С. 242.

⁵ Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М., 2000. – С. 264.

⁶ Див.: Теория государства и права / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 1997. – С. 635.

конкретно-історичних умовах потребують регламентації¹. В теорії права питання про предмет правового регулювання належить до дискусійних². У приватноправовій сфері віднесення особистих немайнових і майнових відносин (цивільних відносин), відокремлену групу яких складають і відносини, що виникають у досліджуваній сфері, до категорії таких, що об'єктивно потребують регламентування і через це складають предмет цивільно-правового регулювання, визначено на законодавчому рівні (ч. 1 ст. 1 ЦК України).

Правове регулювання як процес упорядкування суспільних відносин забезпечується взаємодією статичних і динамічних аспектів його регламентаційного впливу на суспільні відносини. Як функціональна правова субстанція в динамічному аспекті правове регулювання не мислиться без характерного для нього механізму реалізації цього впливу. Для позначення структурно-динамічних аспектів нормативно-організаційного впливу права на суспільні відносини, що підлягають регламентації, понятійний апарат теорії права доповнено категорією «механізм правового регулювання», що має міжгалузеве значення. Цю категорію було термінологічно сконструйовано і введено в правовий вжиток Н. Александровим³. Аналізуючи питання регулятивного впливу права на регламентовані ним суспільні відносини, він запропонував розглядати «механізм правового регулювання» як категорію, що опосередковує взаємодію комплексу правових засобів, котрі забезпечують динаміку (рух) правовідносин. Відомі й інші підходи до визначення розглядуваної категорії. С. Алексеев визначає механізм правового регулювання як «взяту в єдності систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини»⁴. Р. Русинов і А. Семітко пропонують розглядати механізм правового регулювання як «систему юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання»⁵. На думку А. Малька, «механізм правового-

¹ Див.: Лившиц Р. З. Теория права. – М., 1994. – С. 92–94.

² Див.: Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1972. – С. 21.

³ Див.: Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства социализма. – М., 1961. – С. 183.

⁴ Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2001. – С. 317–318, його ж. Теория права. – М., 1994. – С. 150.

⁵ Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – С. 276.

го регулювання — це система правових засобів, організованих найбільш послідовно з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права»¹. З аналізу наведених визначень випливає, що загальним для них є розгляд механізму правового регулювання як системи правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативний правовий вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування (власне їх правового регулювання).

Допустимість і доцільність використання правовою наукою категорії «механізм правового регулювання» піддаються сумніву. Зокрема, доцільність застосування в правових дослідженнях категорії «механізм правового регулювання» заперечує Л. Корчевна. На обґрунтування своєї позиції вона відзначає, що поява даної категорії була зумовлена ототожненням радянською наукою правознавства і природознавства. Авторка доходить висновку про те, що «онтологічна революція в науці і пов'язана з нею гуманітаризація теоретичних знань, включаючи і знання про державу і право, спростовують механістичний підхід у правознавстві як спрощений, а отже, і недостатній»². Така позиція не може не викликати заперечень.

Гуманістичний і механістичний підходи до пізнання досліджуваних правових явищ не є взаємовиключними і еkleктичними здаються лише на перший погляд. Тому заклик Л. Корчовної до перегляду наших уявлень про природу науки слід підтримати, не беручи, однак, до уваги запропоноване нею ігнорування окремих напрямків загальної методології пізнання правової реальності. Застосування різних загальнометодологічних підходів і напрямків забезпечує багатоаспектність дослідження більшості явищ у галузі права. У зв'язку з цим слід відзначити обґрунтованість позиції С. Максимова, який множинність методологічних підходів до осмислення правової реальності розглядає як відображення її багатогранності і суперечливості. Поряд із правовим позитивізмом він підкреслює значущість таких загальнометодологічних підходів до дослідження правової реальності, як правові об'єктивізм, суб'єктивізм і інтерсуб'єктивність, особливо наголошуючи на значенні екзистенціально-феноменологічної концепції права³.

¹ Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М., 1997. — С. 625.

² Див.: Корчевна Л. До критики поняття «механізм правового регулювання» // Право України. — 2003. — № 1. — С. 117–119.

³ Див.: Максимов С. І. Правова реальність як предмет філософського осмислення // Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Х., 2002. — С. 30.

Аналіз поглядів В. Корельського щодо досліджуваного питання дозволяє зробити висновок про взаємний вплив і взаємопроникнення всієї сукупності правових засобів, що становлять елементи механізму правового регулювання, включаючи і ті, які він називає нематеріальними. Ілюструючи вплив окремих елементів механізму правового регулювання на суспільні відносини, В. Корельський відзначає, що «норми права, акти законодавства, рішення судів справляють на поведінку людей і на суспільні відносини інформаційний, психологічний, ідеологічний вплив, під дією якого формуються психологічні установки, мотиви поведінки людей»¹. Викладене дозволяє зазначити, що механізм цивільно-правового регулювання є складним, комплексним, системним явищем правової дійсності, яке структурно складається з елементів, що визначаються як об'єктивними (нормативна основа, правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків), так і суб'єктивними (правосвідомість, режим законності, правова культура і т. под.) чинниками. Слід зауважити, що вплив названих елементів механізму цивільно-правового регулювання на відносини, які підлягають регулюванню, можна розмежувати лише умовлядно. В реальній дійсності складно розмежувати сам процес правового впливу, засоби, які його забезпечують, і його результат. Водночас акти реалізації прав і обов'язків, здійснені суб'єктами відповідних відносин (які можна розглядати як кінцевий результат правового регулювання), можна відокремити і оцінити з точки зору їх зовнішнього вираження і результативності. Про нормальний хід виконання зобов'язання, що становить зміст цінного папера, може свідчити факт його погашення. Дії суб'єктів, що беруть участь у даних правовідносинах, з урахуванням їх вольової і мотиваційної спрямованості, обумовленої їх правосвідомістю, правовою культурою та іншими чинниками, які характеризують їх як особистість (порядність, ретельність, законослухняність), мають суб'єктивний характер. Разом з тим кінцевий результат їх вчинення (погашення цінного папера і неможливість визнання його об'єктом цивільних прав) є об'єктивним.

За обґрунтованим твердженням В. Вітушка, особистісні характеристики учасників законодавчого процесу, що мають суб'єктивний характер, а також активність суб'єктів цивільного права

¹ Гражданское право: В 2 т. Учебник / Отв. ред. Е. А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1998. – Т. 1. – С. 278–279.

в процесі правореалізації відіграють істотну роль у механізмі цивільно-правового регулювання. Він відзначає, що «у механізмі цивільно-правового регулювання неоціненну роль відіграють свідомість, освіта, культура людей, як тих, хто створює закони, так і тих, хто застосовує їх або зовсім нічого не знає про них. У той же час при реалізації своїх прав важливим є прояв активності»¹. А. Бобильов відносить правову свідомість, правову культуру, а також правотворчий процес до правових засобів, що становлять структуру механізму правового впливу — правової категорії, яку він цілком обґрунтовано вважає більш широкою, ніж досліджувана². Безперечно, правова свідомість, правова культура і правотворчий процес справляють помітний вплив на процес правового регулювання. Тому вони також можуть розглядатися як окремий різновид структурних елементів, що у сукупності забезпечують нормальний розвиток урегульованих правом відносин і, як наслідок, результативну дію механізму цивільно-правового регулювання у відповідній сфері суспільних відносин.

Дослідження особливостей структурних елементів механізму цивільно-правового регулювання відносин, що складаються в сфері випуску і обігу цінних паперів, не виключає, а навпаки, допускає аналіз поведінки суб'єктів, що беруть участь у них в ході здійснення актів реалізації їх прав і обов'язків. Водночас на дослідження більшою мірою заслуговують основні правові засоби, що визначають структуру розглядуваної категорії, які у запропонованій В. Корельським класифікації мають матеріальний (точніше, об'єктивний) характер. Розгляд особливостей таких елементів механізму цивільно-правового регулювання, як правосвідомість, режим законності, правова психологія та ідеологія, правова культура, освіта, досвід суб'єктів цивільного права і т. под., що мають суб'єктивний характер, виходить за межі предмета цивілістики. Як видається, вони підлягають віднесенню до елементів механізму правового впливу як категорії більш широкої за змістом, ніж досліджувана.

Категорія «механізм правового регулювання» має міжгалузеве значення і може бути використана всіма галузями права як у гносеологічному, так і в термінологічному аспектах. Тому викори-

¹ Витушко В. А. Курс гражданского права: Общая часть. Т. 1. – Минск, 2001. – С. 32.

² Див.: Бобылев А. И. Механизм правового воздействия на общественные отношения // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 105.

стання категорії «механізм цивільно-правового регулювання», що має галузевий характер, для обмеження рамок її термінологічного застосування приватноправовою сферою видається методологічно виправданим. З погляду широти охоплення його регулятивним впливом усіх груп відносин, що становлять предмет цивільного права, механізм цивільно-правового регулювання як цивілістична категорія має важливе галузеве значення. Воно виражається в тому, що дія механізму цивільно-правового регулювання поширюється на всі відокремлені групи відносин, які становлять предмет цивільного права. Водночас особливості кожної групи відносин, що становлять предмет цивільного права, визначають специфіку використання і взаємодії окремих правових засобів, які забезпечують дію механізму цивільно-правового регулювання у відповідній сфері.

З погляду універсальності регламентаційного впливу механізму цивільно-правового регулювання на регульовані ним суспільні відносини він образно може бути поданий як деякий алгоритм, що визначається в словнику як «сукупність дій (динаміка. — *В. Я.*) і правил (статика. — *В. Я.*) для вирішення даного завдання (результат. — *В. Я.*)»¹. Це образне порівняння співвідноситься з одним із базових визначень механізму правового регулювання: «Механізм правового регулювання опосередковує діяльнісні аспекти (динаміка — *В. Я.*) переведення нормативності права (статика — *В. Я.*) в упорядкованість суспільних відносин (результат його регулятивної дії. — *В. Я.*)»². Образне порівняння механізму цивільно-правового регулювання з алгоритмом дозволяє акцентувати увагу на взаємообумовленості діялісно-динамічних, статичних і результативних аспектів забезпечуваного ним регламентаційного впливу на відносини, що становлять предмет цивільного права. У сукупності статичний, динамічний і результативний аспекти дії механізму цивільно-правового регулювання забезпечують вирішення двох ідеальних взаємообумовлених завдань. По-перше, це забезпечення одноманітності упорядкування всієї сукупності суспільних відносин, що становлять предмет цивільного права. По-друге, через механізм цивільно-правового регулювання забезпечується регламентування суспільних відносин, що становлять певну відокремлену групу, з урахуванням притаманних їм особливостей.

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М., 1986. — С. 22.

² Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. — М., 2001. — С. 337.

Цей результат досягається за рахунок можливості комбінування прийомів і способів правового регулювання, а також окремих правових засобів, які в ході їх використання забезпечують специфіку регулятивного впливу в конкретній вузькій сфері суспільних відносин, що підлягають регламентації.

Динамічні аспекти механізму цивільно-правового регулювання характеризують його загальне функціональне призначення в праві і послідовну взаємодію в процесі регламентації досліджуваних відносин необхідного комплексу взаємообумовлених правових засобів, що становлять його елементний склад. Особливості регулятивного впливу механізму цивільно-правового регулювання на відносини, що складаються в сфері випуску і обігу цінних паперів, визначаються статичною складовою його структури. Вона виражена в його нормативній основі, котру складають як норми ЦК України, так і положення законодавства про цінні папери, що мають загальний і спеціальний характер відповідно. Нормативна основа механізму цивільно-правового регулювання є його елементом, який уособлює статистику його регламентаційного впливу на досліджувану групу суспільних відносин. Статична складова механізму цивільно-правового регулювання розглядуваних відносин визначається нормами актів цивільного законодавства, а також регламентується самими його учасниками на піднормативному рівні. Водночас цивільно-правове регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері досягається в результаті функціональної взаємодії динамічних і статичних складових його механізму. Динамічною складовою названого механізму є виникнення і подальший розвиток правовідносин, заснованих на оформленні і випуску цінних паперів у цивільний оборот. Безпосередня взаємодія статичних і динамічних складових досліджуваного механізму в процесі забезпечення правового регулювання вказаних відносин забезпечує результативність його дії.

Викладене дозволяє сформулювати висновки, які полягають у такому. Механізм цивільно-правового регулювання характеризується універсальністю і водночас індивідуальністю його правового впливу на суспільні відносини, на які поширюється його дія. В цьому сенсі правові засоби, які визначають його дієвість, забезпечують відносну одноманітність правового регулювання всіх груп відносин, які складають предмет цивільного права. Разом з тим особливості окремих груп суспільних відносин визначають необхідність забезпечення специфіки їх правового регулювання. Особливості регулятивного впливу механізму цивільно-правового

регулювання на відповідну відокремлену групу суспільних відносин полягають у диференційованому використанні необхідної сукупності правових засобів. Останні мають різноманітне призначення у механізмі цивільно-правового регулювання і забезпечують специфіку взаємодії окремих елементів його структури — нормативної основи, правовідносин, актів реалізації прав і обов'язків і т. под. З огляду на це механізм цивільно-правового регулювання впливає на відносини, що складаються в сфері випуску і обігу цінних паперів, за допомогою взаємодії комплексу правових засобів, необхідного і достатнього для регламентації конкретних соціально-правових зв'язків з урахуванням властивих їм особливостей. Водночас механізм цивільно-правового регулювання не можна розглядати спрощено — як механічне поєднання окремих правових засобів, що становлять його структуру. У праві як системному явищі¹ всі правові засоби, що забезпечують процес правового регулювання (як елементи системи), перебувають у постійному зв'язку, обумовленості і взаємодії. Зазначені правові засоби як елементи механізму цивільно-правового регулювання забезпечують комплексний регулятивний вплив на зазначену відокремлену групу відносин на всіх стадіях функціонування цінних паперів у цивільному обороті. З огляду на це перспектива подальших розвідок у даному напрямку полягає у визначенні особливостей регулятивного впливу механізму цивільно-правового регулювання на відносини у сфері випуску та обігу цінних паперів на всіх основних стадіях їх функціонування у цивільному обороті.

Надійшла до редколегії 10.01.04

С. Гірко, доцент НЮА України

Питання правового регулювання договорів, пов'язаних з відкриттям рахунків у банках

Постійний розвиток банківських операцій та новації в банківській діяльності потребують удосконалення законодавства. Іноді відбувається відставання в регулюванні банківських опе-

¹ Про системність права див.: *Алексеев С. С.* Общая теория права: В 2 т. — М., 1981. — Т. 2. — С.42, 214.